

Ölçülülük ve Aşkınılık Erdemi: Affetme, Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi

Temperance and Transcendence: The Relationship between Forgiveness, Humility and Religiosity

Sezai KORKMAZ^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
e-Posta: kzsezai@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0003-0250-6673>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	13.04.2020
Kabul Tarihi:	26.06.2020
Yayın Tarihi:	29.06.2020

Özet

Bu çalışmanın amacı şemsiye erdemler olan ölçülülük ile aşkınılığın içine giren bir kısım alt erdemler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada pozitif psikolojinin teorik zemini esas alınmıştır. Pozitif psikolojinin erdemler sınıflamasına göre affetme ve alçakgönüllülük alt erdemi ölçülülük erdemine dâhil olurken dindarlık alt erdemi ise aşkınılık erdemine girmektedir. Pozitif psikolojinin erdemler sınıflamasında altı temel erdem birbirleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu erdemler arasındaki ilişkilerin test edilmesi ve uygulama alanına dökülmesi çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla şu ölçekler kullanılmıştır; Heartland Affetme Ölçeği, Thompson ve diğerleri tarafından geliştirilmiş, Bugay ve Demir tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Alçakgönüllülük Ölçeği, Elliott tarafından doktora çalışmasında geliştirilip, Sarıçam ve diğerleri tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Dindarlık Ölçeği ise Ayten tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ve katılımcıları aydınlatıcı ve bilgilendirici onam formu da çalışmada kullanılmıştır. Araştırma modeli olarak dokümantasyon ve tarama yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada ikiden fazla değişken olduğundan tarama modellerinden ilişkiyel tarama modeli esas alınmıştır. Araştırmaya 174 kişi katılmış olup, ölçeklerin toplam madde sayısı 44 olduğundan normallik ve örneklem seçimi şartlarını sağlamıştır. Araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 54'ü (%31) erkek, 120'si (%69) kadındır. Örneklem katılımcıları 17 ile 87 yaş aralığında ve çalışmanın yaş ortalaması ise 32,34'tür. Analizler IBM SPSS paket programı ve yapısal eşitlik modeli temelli Amos programıyla yapılmıştır. Analizde betimsel istatistik, t-test, faktör analizi, güvenilirlik analizi, Pearson korelasyonu ve regresyon ağırlıkları kullanılmıştır. Araştırmanın t-test sonuçlarına göre affetme, alçakgönüllülük ve dini davranış boyutunda cinsiyet grupları arasında anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı görülmüştür. Dindarlık ve dini ibadet boyutunda ise cinsiyet gruplarına göre erkekler ile kadınlar arasında istatistiki olarak anlamlı düzeyde bir farklılaşma söz konusudur. Bu durumu göre kadınlar erkeklere göre dindarlık ve dini ibadet boyutunda daha yüksek puanlar almıştır. Korelasyon ilişkilerine bakıldığında ise affetme ile alçakgönüllülük, dindarlık, dini davranış boyutu ve dini ibadet boyutu arasında istatistiki olarak anlamlı düzeyde ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Alçakgönüllülük değişkeni ile dindarlık, dini davranış boyutu ve dini ibadet boyutu arasında ise anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Regresyon ilişkileri bulgularına göre ise dindarlık, dini davranış ve dini ibadet boyutu, affetme değişkenini yordamamıştır. Dindarlık, dini davranış boyutu ve dini ibadet boyutunun alçakgönüllülük davranışını anlamlı düzeyde açıkladığı saptanmıştır. Son olarak çalışmanın bulgularına göre dindarlık değişkeni, affetme ile alçakgönüllülük değişkenleri arasındaki ilişki de aracı değişken görevi görmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Affetme, Alçakgönüllülük, Dindarlık, Erdemler.

Giriş

Erdemlerle ilgili çalışmalar felsefe ve ilahiyat alanlarında her dönemde çalışılmıştır. 19. yüzyılda psikolojinin felsefeden ayrılması ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmesi erdemlerle ilgili çalışmaların felsefede ve dini metinlerde kalmasına neden olmuştur. Psikolojinin ilk ortaya çıktığı dönemde erdemler ve dindarlık/maneviyatla ilgili çalışmaların dışlanması, bu kavramların ölçülemeyen olgular olarak algısından kaynaklanmıştır. Psikoloji 19. ve 20. yüzyılda bilim dalı olma yolunda hızla ilerlemiştir. Psikolojideki ilerlemenin bilimsel sayılması ve kendini bilim çevrelerine kabul ettirmesi için dönemin bilim anlayışını benimsemiştir. Ayrıca bu dönemde bilim dallarında pozitivist ve determinist anlayış egemen olduğundan erdem, ahlak, dindarlık ve maneviyat gibi kavramlar psikolojinin konuları içinde değerlendirilmemiştir (Peterson & Seligman, 2004). Bu nedenle psikoloji erdem, ahlak ve maneviyat gibi “ölçülemeyen” alanları ötelemiş ve dışarda bırakmıştır (Bkz. Ayten, 2016).

1960'lı yıllara kadar psikanaliz, davranışçılık, biyolojik ve evrimsel yaklaşımlar gibi ekoller psikolojide ana akım olarak kabul görmüştür (Cüceloğlu, 2018). Bu psikoloji akımları erdem ve din gibi konuları ya hiç dikkate almamış ya da din ve maneviyat gibi konulara sert ve katı bir şekilde olumsuz bir tavır almışlardır. Bu durum 1960'lı yıllarda hümanist psikolojinin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir diyebiliriz (Atkinson, Atkinson, Smith, Bem, & Hoeksema, 2019). Bu yıllardan sonra erdem, ahlak, din ve maneviyat gibi konuları, psikoloji literatürüne tekrardan olumlu bir değerlendirmeye girmeye başlamıştır. Hümanist psikoloji, psikanaliz ve davranışçılık gibi ekollere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Cüceloğlu, 2018). Çünkü 1960'lı yıllara kadar insanın özgür iradesi, seçme hakkı, kendini kaderini belirleyebilmesi, çevre ve güdüden kopup kendi başına davranabilmesi göz ardı edilmiştir. Hümanist psikologlar da bu konularda yoğunlaşmış, insan hayatının belli dönemlere bölünmesini reddetmiş, bireyin hayatının teorik kuramlarla açıklanmasına karşı çıkmış ve bilimsel metotları kullanma adına insanın birey olma haklarının elinden alındığını savunmuştur. Bu nedenle psikolojideki bilimsel metotları da eleştirmişlerdir (Peterson & Seligman, 2004).

Hümanist psikologların bilimsel metotları reddetmesi nedeniyle hümanist ya da fenomenolojik yaklaşım, ana akım psikoloji tarafından kabul görmemiştir. Ana akım psikoloji ekolleri, hümanist psikolojiyi bir ekol olarak kabul etmeme eğilimi içine girmişlerdir. Hümanist psikologların ardından psikolojide pozitif psikoloji akımı ortaya çıkmıştır. Aslında pozitif psikologlar, hümanist psikolojinin konularını işlemişler ve ele almışlardır. Hümanist psikoloji ile pozitif psikoloji arasındaki fark ise psikolojiye yaklaşımları konusunda olmuştur. Pozitif psikoloji de hümanist psikoloji gibi mutluluk, hayat memnuniyeti, insanın anlam arayışı, dindarlık, ahlak, maneviyat ve erdemler gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır (Bkz. Ayten, 2016; Csikszentmihalyi, 2020; Peterson & Seligman, 2004; Seligman, 2004). Fakat pozitif psikoloji, psikolojik bilimsel metotlarla çalışmış ve bu kavramları psikolojiye kazandırmıştır. Pozitif psikoloji 2000'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu süreçten sonra mutluluk, hayat memnuniyeti, insanın anlam arayışı, dindarlık, ahlak, maneviyat ve erdemler gibi konular üzerindeki çalışmalar sürekli ve hızlı bir ivmeyle artmıştır (Seligman, 2006).

Bu çalışmanın amacı pozitif psikolojinin ele almış ve sınıflandırmış olduğu bazı erdemler arasındaki ilişkidir. Peterson ve Seligman (2004) yapmış olduğu çalışmada evrensel erdemleri belirlemeye çalışmışlardır. Erdemleri belirleyebilmek amacıyla doğu/batı felsefesini, İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm gibi dinleri incelemişlerdir. Bu incelemenin ardından altı temel evrensel erdem olduğunu tespit etmişlerdir. Bu erdemler bilgelik, cesaret, insancılık, adalet, ölçülülük ve aşkınlıktır (Bkz. Peterson & Seligman, 2004; Seligman, 2006). Bu çalışmada ölçülülük erdemi ile aşkınlık erdemi arasındaki ilişki incelenmiştir. Ölçülülük erdemi altındaki affetme ve alçakgönüllülük alt erdemi ile aşkınlık erdemi altında yer alan dindarlık erdemi arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Bu çalışmada affetme, alçakgönüllülük ve dindarlık değişkenleri pozitif psikoloji perspektifinden değerlendirilmiştir. Affetme kavramı çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Affetme kavramı haksızlığa uğramış bir kişinin kendi hakkından feragat ederek, haksızlık yapan kişiye karşı gönüllü olarak kızgınlıktan vazgeçme ve öfke duygusundan kurtulma durumu olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanıma göre kişinin haksızlığa uğramasında öfkelenmesi, yanlış bir tavra maruz kalması veya zarar görmesi söz konusu olabilmektedir (Vandenbos, 2015). Bir bireyin affetmesi, kendi hakkından tamamen vazgeçmesi olmadığı gibi haksızlık veya yanlış yapan kişiye karşı kızgınlığı bırakması ve karşı tarafla uzlaşma içine girmesini kapsamaktadır. Affetme üç farklı şekilde olabilmektedir. Bireyin kendi hata ve yanlışlarını affetmesi, tanrıyı affetmesi ve başkasını affetmesi gibi gerçekleşebilmektedir (Aytan, 2009; Aytan & Tura, 2017).

Çalışmanın bir diğer temel değişkeni olan alçakgönüllülük (humility) ve tevazu (modesty) kavramları Türkçe'de eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Pozitif psikologlar da bu iki kavramın birbirine çok yakın olması nedeniyle erdemler sınıflamasında alçakgönüllülük ve tevazuyu aynı kategoride değerlendirmişlerdir (Bkz. Peterson & Seligman, 2004). Alçakgönüllülük ve tevazu kavramları eş anlamlı gibi düşünülmesine rağmen anlam ve yapı itibarıyla farklılıklar olduğu ifade edilmiştir. Çünkü alçakgönüllülük kavramının daha durağan olmasından dolayı istatistiki olarak ölçümünün daha zor olduğu ve tevazu (modesty) kavramının alt boyutlarının daha belirlenebilir ve ölçülebilir olduğu söylenmiştir (Davis vd., 2011). Her şeye rağmen İngilizcede bu şekilde bir ayırım olsa bile Türkçe'de böyle bir ayırım yapabilmek pek mümkün görünmemektedir. Buradan hareketle alçakgönüllülük kavramının tanımına bakıldığında, alçakgönüllülük bireyin ölçülülüğü elden bırakmayarak narsist davranışlardan uzak durması ve karşıdaki insanın yanlışları ve hataları bilindiği halde, o kişiyi olduğu gibi kabul etme durumudur. Tevazu ise kişinin kibirden ve kendini büyük görmeden uzak durarak, her yönüyle sosyal hayata uyum sağlayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Vandenbos, 2015).

Dindarlık kavramı bu çalışmada boyutsal olarak ele alınmıştır. Stark ve Glock dindarlığın evrensel bir tanımının olmadığını ve dinlere göre farklılık göstermesinden dolayı dindarlığın boyutsal olarak ele alınması gerektiğini savunmuşlardır. Stark ve Glock dindarlığı, inanç, ibadet, bilgi, tecrübe ve etki boyutu olarak beşe ayırmışlardır (Stark & Glock, 1968). Bu çalışmada ise dindarlığın davranış boyutu ile ibadet boyutu bağlamında değerlendirme

yapılmıştır. Dinin davranış boyutu kişilerin sosyal hayatta sergilemiş olduğu dini davranışları içermektedir. Aynı zamanda dini davranış boyutu, Stark ve Glock'un (1968) belirttiği dini etki boyutuyla da ilişkilidir. Dinin ibadet boyutu ise bireylerin inandığı dine yönelik yapmış oldukları ritüel ve dua vb. kavramları içine almaktadır. Ayrıca dini ibadet boyutu, dini bilgi boyutuyla da ilişkilidir (Aytan, 2009; Aytan, 2012; Aytan & Tura, 2017).

Affetme, alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında genel itibariyle bu değişkenlerin birbiriyle ilişkisi olduğu görülmektedir. Örneğin yapılan bir çalışmada Beyazlar ile Siyahlar, yaş değişkenleri açısından incelenmiştir. Bu çalışmada Yaşlı Siyahların, yaşlı Beyazlardan daha alçakgönüllü ve kendilerini daha affedici (self-forgiveness) olduğu saptanmıştır. Daha alçakgönüllü olanların, affetme oranlarının daha yüksek olduğu ve ayrıca dindarlığın affetme ve alçakgönüllülükle ilişkili olduğu saptanmıştır (Krause, 2015). Yine başka bir çalışmada ise alçakgönüllülüğün, affetme ve yaşamda maneviyata yönelme ile pozitif ve anlamlı düzeyde ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur (Krause, 2018). Türkiye örnekleminde yapılan bir çalışmada ise dindarlık ile affetme arasında pozitif, dindarlıkla intikam alma arasında negatif ilişki ve affetme ile alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Aytan, 2012). Başka bir çalışmada ise affetme ile alçakgönüllülük ve manevi aşkılık arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu ifade edilmiştir (Powers, Nam, Rowatt, & Hill, 2007). Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında ölçülülük ile aşkılık arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da alan yazına bağlı olarak çalışmanın hipotezleri oluşturulmuş ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiki olarak anlamlı düzeyde çıkacağı öngörülmüştür.

Araştırmanın temel sorusu olarak ölçülülük (affetme ve alçakgönüllülük) ile aşkılık (dindarlık) erdemleri arasındaki ilişkilerin ele alınması amaçlanmıştır. Bu çalışmada ölçülülük ile aşkılık arasındaki ilişki, ölçülülük erdeminin alt erdemlerinden olan affetme ve alçakgönüllülük değişkenleriyle ölçülmüştür. Aşkılık erdemi ise alt erdemlerinden biri olan dindarlık değişkeni ile ölçülmüştür. Bu üç değişken arasındaki ilişkiler aynı zamanda erdemler arasındaki ilişkilerin de olup olmadığını test etmiştir. Bu değişkenler ve araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu göz önünde bulundurularak aşağıdaki hipotezler test edilmek üzere oluşturulmuştur.

Hipotezler

(H₁) Cinsiyete göre affetme, alçakgönüllülük, dinin davranış boyutu, dini ibadet boyutu ve toplam dindarlık farklılaşmaktadır.

(H₂) Dindarlık ve alt boyutları ile affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır.

(H₃) Affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır.

(H₄) Dindarlık ve iki alt boyutu affetme ve alçakgönüllülüğü yordamaktadır.

(H₅) Affetme ile alçakgönüllülük arasındaki ilişkide dindarlık aracı değişkenlik görevi görmektedir.

Metot

Bu çalışmada dokümantasyon ve tarama modellerinden (survey method) ilişkisel

tarama modeli kullanılmıştır. Nicel olarak yapılan çalışmalarda değişken sayına göre yöntem uygulanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada birden fazla değişken olduğundan dolayı nicel analiz yöntemi olarak ilişkisel tarama yöntemi benimsenmiştir. Veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketler tesadüfi örnekleme yöntemine göre uygulanmıştır. Katılımcılar veri toplamada gönüllülük esasına dayalı olarak katkı sağlamıştır.

Örneklem, Veri Toplama ve Analizi

Anketlere katılımın büyük çoğunluğu Kahramanmaraş ilinden gerçekleştiği gibi farklı illerden katılımlar da olmuştur. Ölçeklerin çıktısı alınmış ve bir kısmı yüz yüze bir kısmı ise internet üzerinden yapılmıştır. Verilerin toplanmasında Google Dokümanlar kullanılmıştır. Onam formu çerçevesinde katılımcılara gerekli bilgilendirme yapılmış ve örnekleme dâhil olanların rıza/gönüllülük esasına dayalı olarak anket uygulanmıştır. Anketler 14 Kasım 2019 ile 27 Kasım 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Örnekleme katılanların meslek grubu, psikolojik danışman, akademisyen, öğrenci, diyanet çalışanı, kamu çalışanı, sağlıkçı ve hukukçu gibi çeşitlilik göstermektedir. Araştırmaya toplamda 174 kişi dâhil olmuştur. Araştırmada toplamda ölçeklerdeki soru sayısı 44'tür. Çalışmanın ölçek madde sayısı ve katılımcı sayısı göz önünde bulundurulduğunda istatistik yöntemlerine göre örneklem ve normallik dağılımı ön kabulü sağlanmıştır (Howitt & Cramer, 2011; Kul, 2014). Araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 54'ü (%31) erkek, 120'si (%69) kadındır. Örneklemin katılımcıları 17 ile 87 yaş aralığında ve çalışmanın yaş ortalaması ise 32,34'tür. Verilerin analizinde SPSS programı ve yapısal eşitlik modeline dayalı AMOS programı kullanılmıştır. Veriler, frekans dağılımı, t-test, ANOVA, korelasyon, regresyon, aracı değişken, güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine tabi tutulmuştur.

Ölçüm Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formu hipotezleri test etmek ve örneklemin genel profili belirlenmek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Kişisel bilgi formunda katılımcıların cinsiyet, yaş, meslek ve ikamet ettikleri iller sorulmuştur.

Heartland Affetme Ölçeği: Heartland Affetme Ölçeği, Thompson, Snyder, Hoffman, Michael, Rasmussen ve Billings (2005) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe uyarlaması ise Bugay ve Demir (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek yedili Likert tipinde 18 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında 3 faktörlü alt boyut ortaya çıkmıştır (bkz. Bugay & Demir, 2010; Thompson vd., 2005). Bu çalışmada alt boyutlarla ilgili herhangi bir analiz yapılmamış olup, katılımcıların affetme toplam puanı esas alınmıştır. Bu çalışmada affetme ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri .795 olarak tespit edilmiştir.

Alçakgönüllülük Ölçeği: Alçakgönüllülük ölçeği Elliott (2010) tarafından doktora tez çalışmasında geliştirilmiştir. Türkçe'ye Sarıçam ve diğerleri (2012) uyarlamıştır. Bu ölçek beşli Likert tipinde 13 sorudan ve dört alt boyuttan oluşmaktadır (bkz. Elliott, 2010; Sarıçam, Akın, Gediksiz, & Akın, 2012). Affetme ölçeğinde olduğu gibi alçakgönüllülük ölçeğinde de alt boyutlar çalışmanın kapsamı içine alınmamıştır. Bu araştırmada ölçeğin toplam puanı esas alınmıştır. Alçakgönüllülük ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri .703 olarak bulgulanmıştır.

Dindarlık Ölçeği: Dindarlık ölçeği Ayten (2012) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek üçlü

Likert tipinde 11 sorudan oluşmaktadır. Dindarlık ölçeği alt boyutları ise dini davranış boyutu ve dini ibadet boyutudur. Bilindiği üzere Cuma ve Bayram namazına erkekler gidip kadınlar genel itibariyle gitmemektedir. Bu maddelerin ölçeklerde kullanılması dindarlık ölçümünde kadınlar aleyhine dezavantaj oluşturmaktadır. Bu nedenle dini ibadet boyutundaki Cuma Namazı ve Bayram Namazına gitme maddeleri cinsiyete bağlı olarak kadın ve erkekler arasındaki puan farkını açmasından dolayı ölçekten çıkartılmıştır. Dindarlık ölçeğinin toplam maddeler Cronbach's Alpha değeri .919, dini davranış Cronbach's Alpha değeri .919 ve dini ibadet Cronbach's Alpha değeri ise .791 olarak tespit edilmiştir.

Bulgu ve Yorumlar

Çalışmanın bu bölümünde hipotezler göz önünde bulundurularak analizler yapılmış ve literatürdeki farklı çalışmalarla kıyaslanmıştır. Bu bağlamda cinsiyete bağlı olarak t-test analizi, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri, dindarlığın diğer temel değişkenler üzerindeki etkisi ve son olarak da dindarlığın aracı değişken görevine yönelik analizler yapılmıştır. Bu başlık altında; *“(H₁) cinsiyete göre affetme, alçakgönüllülük, dinin davranış boyutu, dini ibadet ve toplam dindarlık farklılaşmaktadır, (H₂) dindarlık ve alt boyutları ile affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır, (H₃) affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır, (H₄) dindarlık ve iki alt boyutu affetme ve alçakgönüllülüğü yordamaktadır, ve (H₅) affetme ile alçakgönüllülük arasındaki ilişkide dindarlık aracı değişkenlik görevi görmektedir”* hipotezleri test edilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Affetme, Alçakgönüllülük ve Dindarlık

	Cinsiyet	N	M	Std. S.	df	t	p																																												
Affetme	Erkek	54	4,50	,83	100,1	,678	,499																																												
	Kadın	120	4,41	,81				Alçakgönüllülük	Erkek	54	3,26	,30	105,57	-,049	,961	Kadın	120	3,26	,31	Top. Dindarlık	Erkek	54	2,19	,59	96,2	-2,060	,042	Kadın	120	2,38	,55	Dini Davranış	Erkek	54	2,14	,67	99,6	-1,664	,099	Kadın	120	2,33	,65	Dini İbadet	Erkek	54	2,25	,59	88,78	-2,281	,025
Alçakgönüllülük	Erkek	54	3,26	,30	105,57	-,049	,961																																												
	Kadın	120	3,26	,31				Top. Dindarlık	Erkek	54	2,19	,59	96,2	-2,060	,042	Kadın	120	2,38	,55	Dini Davranış	Erkek	54	2,14	,67	99,6	-1,664	,099	Kadın	120	2,33	,65	Dini İbadet	Erkek	54	2,25	,59	88,78	-2,281	,025	Kadın	120	2,46	,50								
Top. Dindarlık	Erkek	54	2,19	,59	96,2	-2,060	,042																																												
	Kadın	120	2,38	,55				Dini Davranış	Erkek	54	2,14	,67	99,6	-1,664	,099	Kadın	120	2,33	,65	Dini İbadet	Erkek	54	2,25	,59	88,78	-2,281	,025	Kadın	120	2,46	,50																				
Dini Davranış	Erkek	54	2,14	,67	99,6	-1,664	,099																																												
	Kadın	120	2,33	,65				Dini İbadet	Erkek	54	2,25	,59	88,78	-2,281	,025	Kadın	120	2,46	,50																																
Dini İbadet	Erkek	54	2,25	,59	88,78	-2,281	,025																																												
	Kadın	120	2,46	,50																																															

Tablo 1'e bakıldığında cinsiyete göre gruplar arasında (erkek-kadın) affetme ($t_{(100,1)} = ,678$; $p > 0,05$), alçakgönüllülük ($t_{(105,57)} = -,049$; $p > 0,05$), ve dini davranış boyutunda ($t_{(99,6)} = -1,664$; $p > 0,05$) istatistiki olarak anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı görülmüştür. Cinsiyete göre toplam dindarlık ($t_{(96,2)} = -2,060$; $p < 0,05$) ve dini ibadet boyutunda ($t_{(88,78)} = -2,281$; $p < 0,05$) anlamlı derecede farklılaşma olduğu saptanmıştır. Buna göre toplam dindarlık açısından kadınların ($m = 2,38$) erkeklerden ($m = 2,19$) daha dindar olduğunu söylemek mümkündür. Dindarlığın diğer bir boyutuna bakıldığında kadınların ($m = 2,46$) erkeklerden ($m = 2,25$) daha

fazla ibadete yöneldiğini ifade edebiliriz. Buna göre *cinsiyete göre affetme, alçakgönüllülük, dinin davranış boyutu, dini ibadet ve toplam dindarlık farklılaşmaktadır* hipotezi çalışmanın toplam dindarlık ve dini ibadet boyutu değişkenlerinde doğrulanırken affetme, alçakgönüllülük ve dini davranış boyutu değişkenlerinde yanlıştır.

Yapılan bir çalışmada cinsiyete göre affetme değişkeninde herhangi anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir (Ayten, 2009). Dahil etme kriterlerine göre 70 çalışmanın içeriğe alındığı büyük çaplı bir meta-analiz çalışmasında ise cinsiyete göre affetme konusunda istatistiki olarak anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu görülmüştür. Bu meta-analiz çalışmasının bulgularına göre kadınlar, erkeklerden daha fazla affetme davranışına eğilim göstermektedir (Miller, Worthington, & McDaniel, 2008). Cinsiyete göre alçakgönüllülük değişkenine bakıldığında bir çalışmada erkek ve kadınlar arasında anlamlı derecede farklılaşma olmadığı bulgulanmıştır (Aksoy, Aytar, & Kaytez, 2017).

Dindarlık ile alçakgönüllülük ilişkisini inceleyen bir araştırmaya göre ise cinsiyete göre alçakgönüllülük konusunda anlamlı düzeyde farklılaşmalar olduğu bulunmuştur. Bu çalışmaya göre kadınların alçakgönüllülük eğilimi erkeklerden daha yüksektir (Temiz, 2019). Çalışmalarda toplam dindarlık, dini ibadet ve dini davranış boyutunda genel itibariyle kadınların daha yüksek puanlar aldığı görülmektedir. Ayrıca sadece ülkemizde değil, dünya genelinde yapılan birçok araştırmada kadınların daha dindar olduğu görülmektedir. Kadınların daha dindar olması, dindarlığın davranış ve ibadet boyutunda da geçerlidir (Bkz. Ayten, 2009, 2016; Ayten & Ferhan, 2016; Davis & Hook, 2014; Krause, 2015; McCullough & Worthington, 1999; Temiz, 2019).

Tablo 2: Korelasyon Matrisi

	1	2	3	4	5
1.Affetme	1				
2.Alçakgönüllülük	,084	1			
3.Dindarlık	,070	,301**	1		
4.Dini Davranış	,077	,268**	,959**	1	
5.Dini İbadet	,049	,302**	,899**	,737**	1

**Korelasyon 0,05 (2-tailed) değerinde anlamlıdır.

Tablo 2'deki korelasyon matrisine bakıldığında dindarlıkla affetme arasında ($r_{(174)} = ,070$; $p > 0,05$) istatistiki olarak anlamlı derecede korelasyon ilişkisi olmadığı ve dindarlıkla alçakgönüllülük arasında ise ($r_{(174)} = ,301$; $p < 0,05$) anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Affetme ile alçakgönüllülük arasında da ($r_{(174)} = ,084$; $p > 0,05$) anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi olmadığı ve dini davranış ile affetme arasında ($r_{(174)} = ,077$; $p > 0,05$) anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi olmadığı görülmüştür. Dini davranış ile alçakgönüllülük arasında ise ($r_{(174)} = ,268$; $p < 0,05$) istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu bulgulanmıştır. Dini ibadet ile affetme arasında ($r_{(174)} = ,049$; $p > 0,05$) anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi bulunmazken dini ibadet ile alçakgönüllülük arasında ($r_{(174)} = ,302$; $p < 0,05$) anlamlı ve pozitif yönde korelasyon ilişkisi vardır.

Bulgulara dayalı olarak *dindarlık ve alt boyutları ile affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır* hipotezi dindarlık ile alçakgönüllülük ilişkisinde doğrulanırken dindarlık ile affetme arasındaki korelasyon ilişkisinde yanlışlanmıştır. Dini davranış ve dini ibadet boyutu ile affetme arasındaki ilişkide bu hipotez yanlışlanırken dindarlığın iki alt boyutu ile alçakgönüllülük ilişkisinde doğrulanmıştır. Çalışmanın diğer bir hipotezi olan (H_3) *Affetme ve alçakgönüllülük arasında pozitif yönde ilişki vardır* hipotezi de yanlışlanmıştır.

Bu çalışmanın bulgularının aksine yapılan çalışmaların birçoğunda affetme ile alçakgönüllülük arasında anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Krause, 2015, 2018; Powers vd., 2007; Sezgin & Erdogan, 2018). Bazı çalışmalarda ise alçakgönüllülük ile kendini affetme davranışı arasında anlamlı ve pozitif yönde korelasyon ilişkisi olduğu bulgulanmıştır (Krause, 2015; Sezgin & Erdogan, 2018). Buna göre affetme ile alçakgönüllülük arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Affetme davranışı artan kişilerin alçakgönüllülük davranışı da artmaktadır. Fakat Powers ve diğerlerinin (2007) yaptığı araştırmada, bu çalışmanın bulgularını destekleyen bir sonuç ortaya çıkmıştır. Powers vd. (2007) affetme, affetme eğilimi ile örtük alçakgönüllülük (implicit humility) arasında anlamlı düzeyde bir korelasyon ilişkisi olmadığını göstermişlerdir. Tüm bu ilişkiler göz önüne alınarak genel itibariyle literatürde bu çalışmanın bulgularının aksine affetme ile alçakgönüllülük arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada affetme ile dindarlık ilişkisine bakıldığında anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi olmadığı görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda affetme ile dindarlık ve alt boyutları arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu ifade edilebilir (Ayten, 2009; Davis & Hook, 2014; Karakaş, 2017). Örneğin bir çalışmada genel dindarlık ve dinin bilgi-ibadet boyutu ile affetme arasında anlamlı ve pozitif yönde korelasyon ilişkisi bulunurken dinin etki-davranış boyutu ile affetme arasında anlamlı düzeyde korelasyon ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir (Ayten, 2009). Ayrıca bazı çalışmalarda affetme ile maneviyat ve manevi zeka arasında ilişkiler olduğuna dair bulgulara da ulaşılmıştır (Karakaş, 2017; Powers vd., 2007). Buradan hareketle literatürde dindarlık ile affetme arasında genel itibariyle karşılıklı bir ilişki söz konusu olmasına rağmen bu çalışmanın sınırlılığı dâhilinde ilişki çıkmamıştır denilebilir.

Çalışmanın alçakgönüllülük değişkeni ile dindarlık, dini davranış ve dini ibadet boyutu arasında anlamlı ve pozitif yönde korelasyon ilişkisi vardır. Dindarlığı değişken olarak ele alan çalışmalara bakıldığında alçakgönüllülük ile dindarlık arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir (Davis & Hook, 2014). Ayrıca bazı çalışmalarda manevi aşkınlık, manevi dua, manevi bütünlük gibi maneviyat değişkenleri ile alçakgönüllülük arasında da ilişki olduğu tespit edilmiştir (Krause, 2018; Powers vd., 2007). Literatürdeki bulgulara göre dindarlık ve maneviyat ile alçakgönüllülük ilişkisi bağlamında dindarlık ve manevi yönelim arttıkça alçakgönüllülüğün de arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 3: Regresyon Ağırlıkları

	Std. C. (β)	Std. Er.	t	p
Dindarlık ---> Affetme	,070	,109	,928	,354
Dindarlık ---> Alçakgönüllülük	,301	,040	4,152	***
Dini Davranış ---> Affetme	,077	,093	1,010	,313
Dini Davranış ---> Alçakgönüllülük	,268	,034	3,661	***
Dini İbadet ---> Affetme	,049	,115	,648	,517
Dini İbadet ---> Alçakgönüllülük	,302	,042	4,169	***

***Regresyon ağırlıkları 0,001 (2-tailed) değerinde anlamlıdır.

Tablo 3'teki regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında dindarlık ile affetme arasında ($\beta=,070$; $p>0,001$) istatistiki olarak regresyon ilişkisi yoktur. Dindarlık alçakgönüllülüğü ise anlamlı düzeyde ($\beta=,301$; $p<0,001$) yordamaktadır. Dindarlık, alçakgönüllülük değişkeninin ,301'ini açıklamaktadır. Dini davranış değişkeni ile affetme arasında anlamlı düzeyde ($\beta=,077$; $p>0,001$) regresyon ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Dini davranış değişkeni alçakgönüllülük değişkeninin ise anlamlı düzeyde ($\beta=,268$; $p<0,001$) yordayıcısıdır. Bu bulguya göre dini davranış alçakgönüllülüğün ,268'ini açıklamaktadır. Dini ibadet ile affetme değişkeni arasında anlamlı düzeyde ($\beta=,049$; $p>0,001$) regresyon ilişkisi olmadığı görülmüştür. Dini ibadet değişkeninin ise alçakgönüllülük değişkeninin anlamlı düzeyde ($\beta=,302$; $p<0,001$) yordayıcısı olduğu bulgulanmıştır. Dini ibadet değişkeni alçakgönüllülük davranışının ,302'sini açıklayabilmektedir. Çalışmanın, (H_4) *Dindarlık ve iki alt boyutu affetme ve alçakgönüllülüğü* yordamaktadır hipotezi, affetme değişkeninde yanlıştırken alçakgönüllülük değişkeninde doğrulanmıştır.

Regresyon ağırlıklarına bağlı olarak aracı değişken analizi de yorumlanabilmektedir. Çalışmada affetme ile alçakgönüllülük arasındaki ilişkide dindarlığın aracı değişken görevi göreceği varsayılmıştır. Fakat yukarıdaki bulgulara bakıldığında affetme ile alçakgönüllülük arasında anlamlı düzeyde ilişki olmadığı görülmüştür. Aracı değişken analizinin ilk şartı affetme ile alçakgönüllülük arasında istatistiki olarak anlamlı düzeyde direk ilişki olmasıdır. Bu iki temel değişken arasında direk ilişki olmadığı saptandığından, bu çalışmada dindarlığın aracılık görevi görmediği ortaya çıkmıştır. Buna göre (H_5) affetme ile alçakgönüllülük arasındaki ilişkide dindarlık, aracı değişkenlik görevi görmektedir hipotezi yanlıştır.

Bu çalışmada dindarlık, dini ibadet ve dini davranışın affedicilik değişkenini yordamadığı görülmüştür. Fakat literatüre bakıldığında farklı bulgular olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Türk örnekleme üzerine yapılan bir çalışmada dindarlığın affediciliği anlamlı düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Dindarlığın, affetmeyi açıklama oranı ise %4 olarak belirtilmiştir (Ayten, 2012). Türk ve Ürdün Müslüman örneklem üzerinde yapılan başka bir çalışmada yine dindarlığın affediciliği anlamlı düzeyde yordadığı ve açıkladığı bulgulanmıştır. Bu çalışmaya göre dindarlık affetmenin %6'sını açıklamaktadır (Ayten & Ferhan, 2016). Başka bir çalışmada ise maneviyatın farklı boyutlarının affedicilik değişkenini yordadığı ortaya konulmuştur (Powers vd., 2007).

Amerika örnekleminde yapılan bir çalışmada dindarlığı ölçmek amacıyla kiliseye gitme

ve maneviyat değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada kiliseye gitmek alçakgönüllülük davranışını yordamazken, affetme davranışını anlamlı düzeyde yordamaktadır. Ayrıca manevi destek (spiritual support) hem alçakgönüllülüğü hem de affetmeyi yordamaktadır (Krause, 2018). Krause (2015) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise kiliseye katılım veya gitme davranışı, alçakgönüllülük değişkenini yordarken, kendini affetme davranışını yordamadığı tespit edilmiştir. Buna göre kiliseye gitme davranışı, Krause'un (2015, 2018) iki çalışmasında farklı sonuçlar vermiştir. Başka bir çalışmada ise iç yönelimli dindarlığın, alçakgönüllülük değişkeninin anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulgulanmıştır. İç kaynaklı dindarlığın, alçakgönüllülük davranışını açıklama oranının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Temiz, 2019).

Sonuç

Bu çalışmada cinsiyete göre farklılaşma sadece toplam dindarlık ve dini ibadet boyutunda ortaya çıkmıştır. Dindarlık ve dini ibadet boyutunda kadınların erkeklerden daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler açısından cinsiyete göre gruplar arasında bir farklılaşma olmadığı saptanmıştır. Affetme ile çalışmanın diğer değişkenleri arasında korelasyon ilişkisi yokken alçakgönüllülük ile dindarlık, dini davranış ve dini ibadet boyutu arasında korelasyon ilişkisi olduğu bulgulanmıştır. Dindarlık, dini davranış ve dini ibadet boyutunun, affetme davranışı üzerinde etkili olmadığı, alçakgönüllülük davranışı üzerinde ise etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Son olarak dindarlığın, affetme ile alçakgönüllülük arasındaki ilişkisinde aracı değişken görevi görmediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde genel itibarıyla affetme ile alçakgönüllülük ve dindarlık davranışı arasında anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu görülmüştür. Fakat bu çalışmada affetme değişkeninin anlamlı ilişkiler sergilemediği tespit edilmiştir. Bu durum kullanılan ölçekten veya seçilen örneklerden kaynaklanmış olabilir.

Kaynaklar

- Aksoy, A. B., Aytaç, A. G., & Kaytez, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin mutluluk ve alçakgönüllülük düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 1119–1132.
- Atkinson, Richard C. Atkinson, R., Smith, E. E., Bem, D. J., & Hoeksema, S. N. (2019). *Psikolojiye giriş. çev. Yavuz Alagon* (14. baskı). İstanbul: Arkadaş Yatınları.
- Ayten, A. (2009). Affedicilik ve din: Affetme eğilimi ve dindarlıkla ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 111–128. <https://doi.org/10.15370/MUIFD.36508>
- Ayten, A. (2012). How religion promotes forgiveness: The case of Turkish muslims. *Archive for the Psychology of Religion*, 34(3), 411–425. <https://doi.org/10.1163/15736121-12341243>
- Ayten, A. (2016). *Erdeme dönüş psikoloji ve mutluluk yolu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2012). Kimlik ve din: İngiltere'deki Türk gençleri üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(2), 101–119.

- Ayten, A., & Ferhan, H. (2016). Forgiveness, religiousness, and life satisfaction: An Empirical study on Turkish and Jordanian university students. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(1), 79–84.
- Ayten, A., & Tura, H. (2017). Affetme ve dindarlık, hayat memnuniyetini nasıl destekler? *İslâmî İlimler Dergisi*, 12(3), 27–54.
- Bugay, A., & Demir, A. (2010). A Turkish version of heartland forgiveness scale. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 1927–1931. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.390>
- Csikszentmihalyi, M. (2020). *Akış. çev. Barış Satılmış*. Ankara: Buzdağı Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranışı* (37. baskı). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Davis, D. E., & Hook, J. N. (2014). Humility, religion, and spirituality: Introduction to the special ıssue. *Journal of Psychology and Theology*, 42(1), 111–117. <https://doi.org/10.1177/009164711404200112>
- Davis, D. E., Hook, J. N., Worthington, E. L., Van Tongeren, D. R., Gartner, A. L., Jennings, D. J., & Emmons, R. A. (2011). Relational humility: Conceptualizing and measuring humility as a personality judgment. *Journal of Personality Assessment*, 93(3), 225–234. <https://doi.org/10.1080/00223891.2011.558871>
- Elliott, J. C. (2010). *Humility: Development and analysis of a scale*. Unpublished Ph.D Dissertation, Knoxville: University of Tennessee.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2011). *Introduction to SPSS statistics in psychology: for version 19 and earlier*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Karakaş, A. C. (2017). Manevi zekanın iç yönelimli dindarlık, affetme esnekliği ve öznel iyi oluşla ilişkisi. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53–63. <https://doi.org/10.32711/tiad.350504>
- Krause, N. (2015). Assessing the relationships among race, religion, humility, and self-forgiveness: A longitudinal investigation. *Advances in Life Course Research*, 24, 66–74. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2015.02.003>
- Krause, N. (2018). Assessing the relationships among religion, humility, forgiveness, and self-rated health. *Research in Human Development*, 15(1), 33–49. <https://doi.org/10.1080/15427609.2017.1411720>
- Kul, S. (2014). Uygun istatistiksel test seçim kılavuzu. *Plevra Bülteni*, 8(2), 26–29. <https://doi.org/10.5152/pb.2014.08>
- McCullough, M. E., & Worthington, E. L. J. (1999). Religion and the forgiving personality. *Journal of personality*, 67(6), 1141–1164.
- Miller, A. J., Worthington, E. L., & Mcdaniel, M. A. (2008). Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(8), 843–876. <https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.8.843>
- Peterson, C., & Seligman, M. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. New York: Oxford University Press.
- Powers, C., Nam, R. K., Rowatt, W. C., & Hill, P. C. (2007). Associations between humility,

- spiritual transcendence, and forgiveness. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 18, 75–94. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004158511.i-301.32>
- Sarıçam, H., Akın, A., Gediksiz, E., & Akın, Ü. (2012). Alçakgönüllülük ölçeğinin türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 165–188.
- Seligman, M. (2004). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Simon and Schuster.
- Seligman, M. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. New York, NY: Vintage Books.
- Sezgin, F., & Erdogan, O. (2018). Humility and forgiveness as predictors of teacher self-efficacy. *Educational Research and Reviews*, 13(4), 120–128. <https://doi.org/10.5897/err2017.3449>
- Stark, R., & Glock, Y. C. (1968). *American Piety: The Nature of Religious Commitment. Vol. 1 of Patterns of Religious*. California: University of California Press.
- Temiz, Y. E. (2019). Dindarlar daha fazla mütevazı mı? Alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki ilişki. *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 14(4), 779–806.
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., ... Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*, 73(2), 313–360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x>
- Vandenbos, G. R. (2015). *APA Dictionary Of Psychology*. Washington: American Psychological

Temperance and Transcendence: The Relationship between Forgiveness, Humility and Religiosity

Abstract

The current study aimed to handle the relationship between temperance and transcendence which are only two of the umbrella virtues and of the six fundamental virtues of positive psychology. The research is based on the theoretical basis of positive psychology. According to the virtue classification of positive psychology, forgiveness and humility are included in the virtue of temperance while religiousness is in the transcendence virtue. In the classification of virtues of positive psychology, six basic virtues seem to be related to each other. In this study, Testing the hypotheses and the relationships between these virtues and performing the area of the application increases the importance of the study. The following scales were used in the study; The Heartland Forgiveness Scale was developed by Thompson et al. and adapted to Turkish by Bugay and Demir. The Humility Scale was developed by Elliott and adapted to Turkish culture by Sarıçam et al. Religiousness Scale was developed by Ayten. In addition, Personal Information Form created by the researcher. The documentation method and survey method have been utilized as the research model. Since there are more than two variables in the study, relational survey method was used. The sample size of the research was determined as 174. The distribution of the participants by gender is 54 (31%) male and 120 (69%) female. The participants of the sample are between 17 and 87 years old and the average age of the study is 32.34. The analyses were made by the IBM SPSS package program and Amos program based on the structural equation model. Descriptive statistics, t-test, factor analysis, reliability analysis, Pearson's correlation, and regression weights were used in the analysis. According to the t-test results of the current study, there was no significant difference between gender in forgiveness, humility, and religious behaviour. There is a statistically significant difference between men and women in terms of religiousness and religious worship according to gender groups. Therefore, women got higher scores in religiousness and religious worship than men. When looking at the correlation relations, it was found that there was no statistically significant relationship between forgiveness and humility, religiosity, religious behaviour dimension, and religious worship dimension. It has been determined that there is a significant and positive relationship between the humility and religiousness, religious behaviour dimension, and religious worship dimension. According to the findings of the regression relations, religiousness, religious behaviour, and religious worship dimension did not predict the variable of forgiveness. It has been determined that religiousness, religious behaviour dimension, and religious worship dimension significantly explain humility behaviour. Finally, according to the findings of the study, religiosity is not mediated the relationship between forgiveness and humility.

Keywords: Forgiveness, Humility, Religiousness, Virtues.